

Лекція 2 Середовище формування стратегій економічного розвитку

Питання, які розкривають зміст теми:

- 2.1. Актуальні елементи глобальної економіки.
- 2.2. Формування економічної єдності світу.
- 2.3. Постіндустріальні тенденції розвитку країн світу.

Ключові терміни: *світове господарство (world economy); повний світ (full world); міжнародна економіка (international economics); міжнародна корпорація (international corporation); міжнародні організації (international organizations); інтеграційні об'єднання (integration associations); міжнародні економічні відносини (international economic relations); інтернаціоналізація (internationalization); транснаціоналізація (transnationalization); економічно розвинені країни (economically developed countries); країни з перехідною економікою (transitional countries); країни, що розвиваються (developing countries); інноваційна економіка (innovative economy); інформаційна економіка (information economy); економіка знань (knowledge economy).*

Світова економіка розвивається стрімко і не завжди передбачувано. Так, епоха стійкого економічного зростання несподівано змінюється низкою негативних подій, таких як фінансові, економічні та політичні кризи, загострення боргових і бюджетних проблем ряду провідних країн, наростання нерівності розвитку країн світу тощо.

Сучасні реалії закликають дослідників приділяти особливу увагу вивченню закономірностей розвитку світової економіки. Тісна співпраця країн світу між собою призводить до зростання взаємозалежності та поглиблення інтернаціоналізації та глобалізації. Взаємодія регіонів характеризується масштабними фінансовими і торговими потоками, зростанням міжнародної кооперації виробництва і бізнесу, розвитком і поширенням інформаційних технологій, обміном науковими досягненнями і знаннями, міжкультурними та іншими зв'язками.

Сучасний етап розвитку світового господарства відкриває нові можливості для країн світу та окремих суб'єктів господарської діяльності, в той же час на сучасному етапі розвитку отримують нові прояви вже існуючі у світовому господарстві проблеми та виникають та швидко поширюються нові.

З одного боку, глобалізація бізнесу і повсюдне поширення інформаційно-комунікаційних технологій спрощує вихід компаній на міжнародний ринок, дозволяє активно включатися в підприємницьку діяльність суб'єктів різних організаційних форм бізнесу, поширює різні форми взаємодії як на рівні окремих компаній, так й на міждержавному рівні. З іншого боку, отримують широке та швидке розповсюдження окремі негативні явища.

2.1. Актуальні елементи глобальної економіки

Формування світового господарства було довготривалим процесом, що розпочався з формування світової торгівлі. На найдавніших етапах людської історії взаємодія між країнами, народами, племенами була наслідком міграції, масового переселення (втеча від стихійних лих), перерозподілу територій, обміну.

Жителі Стародавнього Єгипту ще 5 тисяч років тому торгували з сусідніми племенами, купуючи у них деревину, метали, худобу в обмін на продукти ремесла і землеробства. Вони також організовували експедиції для господарського освоєння нових земель. Фінікійські та грецькі купці не тільки торгували по всьому Середземномор'ю товарами, але і надавали послуги з перевезення вантажів і пасажирів. Район Середземномор'я став тим регіоном світу, де ще в глибоку давнину зародилося ядро світового господарства. Поступово до нього приєднувалися інші господарські регіони світу.

Значний внесок у становлення світової торгівлі товарами і послугами внесло активне поширення ринкових відносин, великі географічні відкриття (XV-XVII століття), поява машинної індустрії (XIX століття), сучасних засобів транспорту і зв'язку. Заморські та кругосвітні експедиції (Колумб, Васко да Гама, Магеллан) розсунули межі світового ринку, приєднавши до нього нові регіони. Господарські зв'язки з цими регіонами усталилися після початку масового фабричного виробництва в XIX столітті. В результаті наприкінці XIX століття склався світовий ринок товарів і послуг.

Розвиток міжнародного виробництва було тісно пов'язано з поширенням колоніального і напівколоніального панування невеликого числа країн на нові території. Колоніалізм став однією з умов, що сприяли насильницькому економічному об'єднанню світу. Колоніальні захоплення досягли величезних розмірів до початку XX століття. Зі становленням світового ринку товарів й послуг посилювався рух факторів виробництва (капіталу, робочої сили, технологій).

Спочатку потоки економічних ресурсів просувалися від найбільш економічно розвинених країн у менш економічно розвинені. З часом процес переміщення економічних ресурсів став більш комплексним, взаємним, до нього підключається переважна більшість країн.

В процесі еволюції сучасної світової економіки виділяють кілька етапів:

1) кінець XIX століття - до Першої світової війни. Це етап посилення відкритості світової економіки. Сировинна спрямованість світової торгівлі;

2) період між Першою і Другою світовими війнами. Це етап нестабільності та кризовості розвитку світової економіки;

3) період 1950-70-х років XX століття. Це етап виникненням інтеграційних угруповань, процесу транснаціоналізації, активного переміщення факторів виробництва;

4) 1980-90-і роки XX століття. Це етап переходу в еру постіндустріалізації, ринкової трансформації країн постсоціалістичного табору;

5) кінець XX - початок XXI століття. Це сучасний етап формування світового господарства, який характеризується **повним світом**, формування міжнародних продуктивних сил, посилення економічної взаємодії і взаємозалежності, активізацією співробітництва між країнами.

***Повний світ** – це сучасний світ, в якому майже не залишилося незвіданих територій і надлишку ресурсів, а чисельність населення перевищує екологічну ємність планети, що може забезпечити рівень споживання ресурсів без її деградації.*

Сучасне світове господарство є розгалуженою світовою системою виробничих і фінансових відносин. Воно являє собою сукупність національних господарств, пов'язаних один з одним системою міжнародного поділу праці.

Світове господарство - сукупність національно-державних і недержавних структур, а також їх взаємодій на основі міжнародного поділу праці, політичних контактів і міжнародних економічних відносин. Світове господарство являє собою єдиний економічний простір (мегаекономіка), в якому суб'єктами господарських відносин виступають: національні економіки країн світу; суб'єкти світового бізнесу - міжнародні корпорації і їх альянси; інститути світового господарства - міжнародні економічні організації.

Національні економіки країн світу - найважливіші суб'єкти світового господарства. У світі налічується понад 180 держав. Серед значної кількості

держав з різноманітними показниками економічного розвитку прийнято виділяти різні групи країн, що класифіковані за істотними ознаками.

Міжнародна корпорація - це форма структурної організації великої корпорації, що здійснює структурні інвестиції в різні країни світу. Міжнародні корпорації бувають двох основних видів: транснаціональні (**ТНК**), головна компанія яких належить капіталу однієї країни, а філії розташовані в багатьох країнах світу; мультинаціональні (багатонаціональні) корпорації (**МНК**) - головна компанія їх належить капіталу двох або більше країн, а філії також знаходяться в різних країнах. Переважна більшість сучасних міжнародних корпорацій має форму ТНК, хоча такий розподіл дуже умовний, оскільки в сучасних умовах найбільше значення має не те, капіталу скількох країн належить головна компанія корпорації, а глобальний характер її діяльності, особливості інвестування й отримання прибутку.

На початок XXI століття в світі налічувалося приблизно 70 тис. ТНК і 850 тис. їх філій. На частку ТНК доводиться більш 50% світового виробництва і 2/3 зовнішньої торгівлі світу. Капіталізація кожної з найбільших ТНК світу, що знаходиться в першій десятці, становить кілька сотень мільярдів доларів.

Створення і розвиток ТНК дозволяє обійти безліч бар'єрів (за рахунок використання трансферних поставок, цін, сприятливих умов відтворення, кращого урахування ринкової ситуації, можливого прибутку тощо). З огляду на те, що для багатонаціональних і глобальних корпорацій зовнішньоекономічна діяльність має більш важливе значення, ніж внутрішня, вони виступають основним суб'єктом глобальних економічних процесів. ТНК займають передові позиції у світовому виробництві в галузь електроніки, автомобілебудування, хімічній и фармацевтичній промисловості. Кількість працівників таких компаній обчислюється тисячами, а виручка більше ВВП деяких країн світу.

Складанням списку провідних ТНК світу займається Forbes Global 2000. Найбільші світові компанії оцінюються за чотирма показниками - виручка, чистий прибуток, активи за останні 12 місяців і ринкова капіталізація компанії. Перше місце в цьому рейтингу посідає корпорація Exxon Mobil. Американську компанію Standard Oil з видобутку нафти в 1870 році заснував Джон Рокфеллер. Але в 1911 році було прийнято рішення розділити компанію. Цьому стала причиною монополізація нафтової промисловості США, тому уряд поділило діяльність Standard Oil на 34 незалежних юридичних особи. Штаб-квартира корпорації знаходиться в штаті Техас в місті Ірвінг. Сьогоднішня компанія - це з'єднані в 1999 році

спадкоємці Standard Oil Д. Рокфеллера: Еххон і Мобіл. На ринку США Еххон Мобіл займає першість серед найбільших публічних нафтових компаній.

Міжнародні економічні організації - інститути світового господарства, роль яких особливо зросла в останні десятиліття. Більшість міжнародних економічних організацій - недержавні, їх близько 3000 (СОТ, МВФ, ОЕСР).

Інтеграційні об'єднання - міждержавні, їх близько 400 (ЄС, НАФТА, АСЕАН)

Цілеспрямована господарська діяльність в світовому господарстві здійснюється суб'єктами, які визначають стан і розвиток факторів виробництва, а також способи їх з'єднання. Суб'єктами світового господарства є господарюючі одиниці, що володіють необхідним капіталом, здатні організувати виробничу діяльність на міжнародному господарському просторі і володіють певними міжнародними правами і обов'язками.

Міжнародні відносини - це зовнішні зв'язки держави, тобто взаємообмін країн світу продуктами матеріального виробництва, послугами, інформацією на основі міжнародного географічного поділу праці, а також співробітництва політичних і гуманітарних організацій, спрямоване на ефективне розв'язання глобальних та регіональних проблем людства, розширення особистих контактів громадян.

Міжнародні економічні відносини - складова частина міжнародних відносин. Міжнародні економічні відносини як складова частина загальних економічних відносин і відповідно до цього підкоряються загальним закономірностям господарського розвитку людського суспільства. У той же час міжнародних економічних відносин притаманний ряд особливостей, що відрізняють їх від інших видів економічних відносин. До них відносяться:

- значні території, що виходять за рамки державних кордонів, на яких здійснюються господарські відносини;
- залучення в міжнародну господарську діяльність додаткових національних ресурсів;
- переміщення товарів, ресурсів і виробництв за межі окремо взятих країн;
- розробка і використання спеціальних механізмів для взаємодії між суб'єктами міжнародної господарської діяльності;
- створення структурних схем для координації господарської діяльності на міждержавному рівні та спеціалізованих організацій для їх реалізації.

Міжнародні економічні відносини існували і до виникнення світового господарства. Наприклад, між окремими європейськими державами в межах регіону. Ці відносини носили вузькорегіональний характер,

перебуваючи, в основному, в рамках міжнародної торгівлі. З розвитком світового господарства міжнародні економічні відносини набули глобального характеру, ставши самостійним явищем і внутрішнім механізмом світового господарства.

Під міжнародними економічними відносинами розуміються способи взаємодії між господарськими суб'єктами різних країн в питаннях виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних цінностей. Міжнародні економічні відносини здійснюються на всіх без винятку рівнях економічної діяльності. На мікрорівні учасниками міжнародних економічних відносин є окремі громадяни, промислові підприємства та інші товаровиробники, торговельні та посередницькі організації, що здійснюють зовнішньоекономічні операції. на макрорівні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є національні держави. Нанаціональному рівні в якості учасників економічної діяльності виступають міжнародні організації і наднаціональні структури.

Суб'єкти міжнародної економічної діяльності функціонують в різних сферах, в яких реалізуються такі форми господарських зв'язків, як міжнародна торгівля товарами і надання послуг; міжнародний науково-технічний взаємообмін; міжнародне переміщення капіталів; міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини; міжнародна міграція робочої сили.

В основі світогосподарських зв'язків лежить міжнародний поділ праці, який зачіпає як сферу обігу, так і сферу виробництва. **Міжнародний поділ праці** (МПП) - спеціалізація країн на виробництві певних видів товарів, для виготовлення яких в країні є більш дешеві фактори виробництва і кращі умови в порівнянні з іншими країнами. Міжнародний поділ праці - важливий фактор розвитку міжнародної економіки, що знаходиться в її основі.

Спочатку географічний поділ праці склався під впливом природних, економічних, соціальних умов в мануфактурний період розвитку капіталізму (XVII-XVIII ст.) і до промислового перевороту (кінець XVIII - початок XIX ст.) базувався на природній основі.

Сутність міжнародного поділу праці полягає в діалектичній єдності поділу та об'єднання процесу виробництва.

Головне в процесі міжнародного поділу праці те, що кожен учасник цього процесу отримує економічну вигоду за рахунок різниці між міжнародною та національною вартістю експортованих товарів і послуг, і за рахунок економії внутрішніх витрат через відмову від виробництва товарів, які дешевше імпортувати.

Формами міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація та міжнародне кооперування. Спеціалізація - це виробництво певних видів або

компонентів продукції. **Міжнародна спеціалізація** передбачає просторовий розрив між окремими стадіями виробництва. Основою **міжнародного кооперування** є стійкі виробничі зв'язки між самостійними підприємствами як усередині країни, так і між країнами.

Міжнародна торгівля - система міжнародних товарно-грошових відносин, що складається з зовнішньої торгівлі всіх країн світу. Міжнародна торгівля виникла в процесі зародження світового ринку в XVI-XVIII століттях. Її розвиток - один з важливих факторів розвитку світової економіки. Міжнародна торгівля є однією з найважливіших форм міжнародних економічних відносин, на її частку припадає близько 80% всіх міжнародних економічних відносин.

Вона виникла на основі міжнародного поділу праці і є формою зв'язку між виробниками різних країн. Міжнародна торгівля на сучасному етапі характеризується стабільним і постійним зростанням. Міжнародна інвестиційна діяльність за своїми масштабами та ступенем впливу на національні економіки і світові господарські процеси в сьогоденних умовах є одним з вирішальних факторів розвитку світового господарства. Інвестування лежить в основі функціонування сучасної економіки, воно інтегрує інтереси і ресурси громадян, фірм та держави щодо ефективного соціально-економічного розвитку.

Міжнародний рух капіталу - це розміщення і функціонування капіталу за кордоном, перш за все з метою його самозростання. **Міжнародна інвестиційна діяльність** – це діяльність, що пов'язана з експортом й імпортом капіталів, технологій, послуг; здійсненням разом з іншими державами проектів; створенням спільних підприємств; інтеграційними процесами у різних сферах.

Міжнародна передача технології - це міждержавне переміщення науково-технічних знань на комерційній і некомерційній основі. Технологія є одним з розвинених факторів виробництва, які мають значну міжнародну мобільність. Міжнародна передача технології здійснюється в таких основних формах:

Патентні угоди - міжнародна торговельна угода, по якій власник патенту поступається своїми правами на використання покупцеві патенту.

Ліцензійні угоди - міжнародна торговельна угода, по якій власник винаходу або технічних знань надає іншій стороні дозвіл на використання в певних межах своїх прав на технологію.

«Ноу-хау» - надання технічного досвіду і секретів виробництва, які забезпечують певні переваги.

Інжиніринг - надання технологічних знань, необхідних для придбання, монтажу і використання машин і устаткування.

Міграція робочої сили - переселення працездатного населення з однієї держави в іншу терміном більш ніж на рік, викликане економічними, політичними, релігійними та іншими причинами.

Міжнародна міграція складається з процесів еміграції (виїзду), імміграції (в'їзду) і рееміграції (повернення емігрантів на батьківщину на постійне місце проживання). В результаті міжнародної міграції зростає сукупний обсяг світового виробництва, йде процес вирівнювання рівнів оплати праці в різних країнах.

Міжнародні валютно-кредитні та фінансові відносини - одна з найбільш складних сфер світогосподарських зв'язків.

Окремі елементи валютних відносин з'явилися ще в античному світі - Стародавній Греції і Стародавньому Римі - у вигляді вексельної і міняльної справи. Наступною віхою їх розвитку стали середньовічні «вексельніярмарки» в Ліоні, Антверпені та інших торгових центрах Західної Європи, де проводилися розрахунки по переказним векселям (тратти).

В епоху феодалізму і становлення капіталізму стала розвиватися система міжнародних розрахунків через банки.

Міжнародні валютні відносини поступово придбали певні форми організації на основі інтернаціоналізації господарських зв'язків. **Валютна система** - форма організації і регулювання валютних відносин, закріплена національним законодавством або міждержавними угодами. Розрізняються національна, світова, міжнародна (регіональна) валютні системи. Історично спочатку виникли національні валютні системи, які регламентуються законодавством країн з урахуванням норм міжнародного права.

Національна валютна система пов'язана з грошовою системою країни, але вона виходить за національні кордони. Основою національної валютної системи є **національна валюта** - встановлена законом грошова одиниця даної держави.

Гроші, які використовуються в міжнародних операціях, називаються **валютою**.

Світова валютна система базується на світових валютах - це валюти, які виконують функції інтернаціональної міри вартості, міжнародного платіжного і резервного засобу, обслуговують міжнародні відносини. Еволюція функціональних форм світових грошей повторює із значним відставанням шлях розвитку національних грошей від золотих донерозмінних кредитних грошей. **Валютний курс** - важливий елемент міжнародних валютних відносин - необхідний для взаємної торгівлі

валютами при платіжно-розрахунковому обслуговуванні міжнародних економічних відносин.

2.2. Формування економічної єдності світу

Розвиток світового господарства від простої торгівлі між окремими економічними суб'єктами до складної, глобальної економічної системи відбувався поступово, протягом тривалого часу.

Міжнародна торгівля, викликана різницею в наявності і доступності матеріальних ресурсів в різних країнах, стала першим видом міжнародних економічних відносин. Вона існувала з найдавніших часів.

Наприклад, в регіоні Двортччя, або Месопотамії, де з другої половини IV століття до н.е. існували перші відомі держави, не було каменю, дерева та інших матеріалів, які могли б бути використані для будівництва, а також сировини для розвитку там металургії (мідної та залізної руди). Тому мешканці Месопотамії обмінювали вироблені ними зерно і тканини на необхідні їм матеріали у інших держав. Такому товарообміну сприяло наявність в регіоні, поряд з осілим населенням, кочових племен, які грали роль посередників. В античному світі торгівля, обумовлена нерівномірністю розподілу різних матеріальних ресурсів між регіонами та окремими державами, отримала подальший розвиток. наприклад, з Африки в Грецію поставлялися фініки, золото, раби, предмети розкоші.

У цей період почав зароджуватися міжнародний поділ праці. Наприклад, спочатку в Афінах вирощувалися зернові культури, але з плином часу афінські землероби переключилися на виробництво більш економічно вигідних культур - вина і оливкового масла, а міські ремісники спеціалізувалися на виготовленні залізних виробів. Ця товарна продукція обмінювалася на дешевий хліб, який проводився в інших державах Греції абоїх колоніях.

В середні віки новий імпульс розвитку міжнародної торгівлі дали хрестові походи, які зіграли велику роль у розвитку світової економіки. Хрестові походи XI століття сприяли початковому накопиченню капіталу в невеликих італійських державах, які займалися доставкою лицарів-хрестоносців на Близький Схід, що дозволило фінансувати досить дорогі, але прибуткові торгові операції. В результаті хрестових походів заможні верстви населення і аристократія європейських держав познайомилися з екзотичними товарами зі східних країн, на які в Європі виник великий попит.

Цей період характеризується розширенням торгових зв'язків між досить віддаленими суб'єктами не тільки на Євразійському континенті, але і

на міжконтинентальному рівні в результаті зроблених європейськими мореплавцями великих географічних відкриттів - відкриття Америки Колумбом, відкриття морського шляху до Індії Васко да Гама, кругосвітнє плавання Магеллана та ін.

Черговим етапом розвитку міжнародної економічної діяльності стала так звана «трикутна торгівля», здійснювана між Африкою, Європою і Америкою в XVII-XVIII століттях шляхом тристоронніх торгових операцій за такими основними маршрутами: з Північної Америки в Вест-Індію; з Північної Америки в Південну Європу; з Європи через Африку в Вест-Індію і Північну Америку. Всі ці етапи міжнародних торгових відносин відносяться до доіндустріальної стадії виробництва. Світове господарство виникло ще на цій стадії виробництва, супроводжувалося зародженням міжнародної торгівлі та формувалося до кінця XVII століття.

З початку XVIII до середини XIX століть відбувається суттєве зростання виробництва товарів, які стають предметом регулярного обміну між країнами, що супроводжується перетворенням зовнішньої торгівлі в складову частину національної економіки, тобто виникненням світового ринку. На кінець XIX і початок XX століть припадає завершення формування світової системи господарства, заснованої на великому промисловому виробництві.

Період з кінця 80-х до початку 90-х років XX століття характеризується наростанням інтеграційних процесів у виробництві і розвитком їх організаційно-економічних форм, що пов'язано з виробництвом виробів і комплектуючих до них в різних країнах. В останній чверті XX століття в світовому господарстві виникли принципово нові економічні явища. з'явилися тенденції міжнаціонального об'єднання великого корпоративного капіталу, міжнародного злиття окремих економічних суб'єктів або їх поглинання, переростання національних економік в транснаціональну, глобалізовану.

Ці процеси, властиві постіндустріальній стадії розвитку світового господарства, отримали назву глобалізації світової економіки, яка полягає в перетворенні світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили і знань. Глобалізація - найважливіше явище в сучасному світі, яке фактично визначає хід його розвитку, якісно змінює традиційне поняття світової економіки, надаючи йому зовсім інший вимір. Поряд з глобалізацією важливою тенденцією в світовій економіці є інтернаціоналізація.

Однією з головних ознак сьогодення є прискорення інтернаціоналізації та інтеграції світового господарства, які, в свою чергу, зумовлені

поглибленням процесу міжнародного поділу праці та транснаціоналізації виробництва. Сучасні форми міжнародного поділу праці та транснаціоналізації виробництва знайшли своє втілення у створенні міжнаціональних виробничих комплексів і транснаціональних корпорацій (ТНК), що представляють міжнародну спеціалізацію та кооперування.

Під **інтернаціоналізацією** розуміють процес зростання міжнародних зв'язків в господарській діяльності економічних суб'єктів від малих підприємств до транснаціональних корпорацій. В процесі такого співробітництва відбувається зближення національних економік шляхом посилення взаємозалежності міжнародного товарообороту, руху капіталів та робочої сили між країнами. Інтернаціоналізація - це процес економічного зближення країн сучасного світу, заснований на поглибленні зв'язків у виробництві, на швидкому зростанні міжнародної торгівлі та підвищенні ролі зовнішнього ринку, зростанні міжнародної міграції капіталу та його інтернаціоналізації, розширенні міжнародних зв'язків в банківській і страховій сферах, інтернаціоналізації фінансових і фондових ринків, розвитку міжнародної міграції робочої сили тощо. Транснаціоналізація господарського життя - процес посилення ролі ТНК у світовій економіці. Економічна транснаціоналізація - це найбільш зріла стадія процесу інтернаціоналізації економічної діяльності, що характеризується переміщенням капіталу через кордони країни походження, яке виражається в формуванні міжнародних за характером своєї діяльності, але національних по контролю, що зберігається над акціонерним капіталом організаційних бізнес-структур.

Сучасним якісно новим етапом інтернаціоналізації господарського життя є **транснаціоналізація**, яка характеризується різким зростанням ролі зовнішніх факторів розвитку всіх держав і створенням транснаціонального капіталу. Інтеграція більш глибокий процес, який на міжнародному рівні відбувається як процес зростання міжнародних зв'язків між національними економіками, зближення національних економік. Інтеграція – це процес міжнародного об'єднання економіки групи країн в один, загальний ринок. Інтеграційні процеси одночасно відбуваються на різних рівнях та торкаються різноманітних сфер життєдіяльності суспільств.

Світове господарство на початку ХХІ століття стає більш інтегрованим і динамічним, ніж в попередній період, і набуває глобального характеру. Для нього характерні нові економічні зв'язки і відносини, чому сприяють розвиток науково-технічного прогресу, зростання впливу інформаційних технологій на функціонування світової економіки, посилення

взаємозалежності національних господарств, розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація виробництва і капіталу та багато інших факторів.

До визначальних тенденцій розвитку світового господарства на сучасному етапі розвитку відносяться:

- багатостороння взаємодія національних економік, їх взаємопроникнення і переплетення;
- розширення і поглиблення процесів обміну знаннями, працівниками, товарами, об'єктами інтелектуальної власності тощо;
- поглиблення ступеня міжнародного поділу праці;
- зміна характеру міжнародної торгівлі (з торгівлі готовою продукцією вона перетворилася в засіб обслуговування національних виробничих процесів);
- інтенсифікація міграції капіталу;
- зростання масштабів міграції робочої сили;
- прискорення процесів інтеграції економік країн і регіонів.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки є багатоплановими і суперечливими. Всі вони визначають хід і тренди розвитку світової економіки. Всі вони тісно пов'язані з проблемою еволюції та перспективи розвитку світової господарської системи.

Серед найважливіших проблем сучасного світогосподарського розвитку є його нерівномірність, яка відбивається на стані та перспективах розвитку окремих національних економік. Поділ світового господарства на сфери економічної діяльності та визначення основних економічних взаємозв'язків між країнами сприяли становленню країн-лідерів та країн-аутсейдерів.

Сьогодні в світі налічується приблизно 200 країн, які суттєво різняться за рівнем економічного розвитку. *В ООН в даний час входять 193 держав, останньою державою, що ввійшла в ООН, є Південний Судан.* Найбільш повне уявлення про групи країн у світовій економіці дають дані універсальних міжнародних організацій, членами яких є більшість країн світу, - Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного валютного фонду і Світового банку.

Основним показником для виділення типів країн є внутрішній валовий продукт (ВВП) - вартість всієї кінцевої продукції суспільного виробництва, випущеної на території даної країни за один рік в розрахунку на душу населення. Іншими важливими критеріями виділення типів країн є рівень економічного розвитку, частка країни у світовому виробництві, структура економіки, ступінь участі в міжнародному поділі праці, наукомісткі галузі, рівень і якість життя населення.

В даний час прийнято дві основні класифікації країн за рівнем економічного розвитку.

Згідно першої класифікації всі країни світу поділяються на три типи:

- 1) економічно високорозвинені країни;
- 2) країни, що розвиваються;
- 3) країни з перехідною економікою.

Згідно другої класифікації виділяють дві великі групи країн:

- 1) економічні розвинені країни;
- 2) країни, що розвиваються.

В середині кожного типу країн виділяють дрібніші групи - підтипи.

В даний час МВФ введено термін «передові економіки» (або «передові країни») для позначення груп країн і територій, що традиційно відносяться до розвинених (приблизно 25-30 країн). До передових економік світу відносять також чотирьох східних «тигрів» (Південна Корея, Сінгапур, Гонконг (особливий адміністративний район Китаю) і Тайвань), Ізраїль і Кіпр.

Економічно розвинені країни характеризуються високим рівнем життя населення. У цій групі країн проживає близько 15% населення світу. Серед лідерів світової економіки знаходяться країни Північної Америки (США і Канада), Західної Європи (перш за все Великобританія, Німеччина, Італія і Франція), Східної Азії на чолі з Японією.

За лідерами слідує прогресуюча група нових індустріальних економік, в тому числі «азіатські тигри». Розвинені країни називають також постіндустріальними країнами. Серед них істотну роль грають країни Групи 7 (G-7), що забезпечують понад 50% світового ВВП і міжнародної торгівлі.

Основні ознаки економічно розвинених країн:

- високий рівень ВВП на душу населення (понад 20 тис. дол.);
- галузева структура економіки еволюціонує в бік перетворення індустріальної економіки в постіндустріальну;
- структура бізнесу неоднорідна, з домінуванням ТНК при поширенні середнього і дрібного бізнесу як фактору економічної та соціальної стабільності (до 2/3 економічно активного населення);
- господарський механізм включає три рівні: спонтанно-ринковий, корпоративний і державний;
- держава є активним учасником господарської діяльності;
- економіки характеризуються достатньою відкритістю світового господарства і ліберальною організацією зовнішньоторговельного режиму.

Країни з перехідною економікою - держави Центральної і Східної Європи і колишнього СРСР, іноді Монголія, Китай і В'єтнам, що здійснюють

перехід від централізовано-планованої до ринкової економіки. **Перехідна економіка** - це економіка будь-якої країни, що знаходиться в процесі економічної трансформації, тобто переходу від одного стану соціально-економічної системи до якісно іншого стану (*economy in transition*). Крім терміна «перехідна економіка» (*transition economy*) або «економіка перехідного періоду» в науковій економічній літературі також використовуються близькоспоріднені терміни «трансформаційна економіка» і «транзитивна економіка».

Економіка перехідного періоду має ряд специфічних характеристик, що відрізняють її від економіки, що знаходиться у відносно стійкому економічному стані.

Країни, що розвиваються. Значний масив країн, що розвиваються налічує понад 100 країн світу (переважно держави Азії, Африки, Латинської Америки), які характеризуються низьким і середнім рівнем доходів. В силу значної різноманітності країн, що розвиваються їх прийнято класифікувати як за географічними ознаками, так і за різними аналітичними критеріями.

Найважливіші критерії виділення країн, що розвиваються - це особливе місце в системі економічних і політичних зв'язків, рівень економічного розвитку та специфічні риси відтворення та особливості соціально-економічної структури. Найбільш істотною рисою країн, що розвиваються є їх місце в світовій економіці та політиці. В цих країнах продовжує діяти тенденція до поглиблення економічної і політичної залежності від економік розвинених країн.

Країни, що розвиваються, як і раніше є значними постачальниками сировини і палива на світовий ринок, питома вага країн, що розвиваються у світовому експорті становить близько 30%. Значна залежність економіки цієї групи країн від ТНК, в них зосереджено не менше 1/4 іноземних вкладень ТНК. Рівень економічного розвитку країн, що розвиваються можна охарактеризувати як економічну відсталість від найбільш розвиненої частини світу.

Основними рисами економіки цих країн є низький рівень розвитку продуктивних сил, відсталість технічної оснащеності промисловості, сільського господарства і соціальної інфраструктури. Найбільш характерна ознака відсталості - аграрний профіль економіки і частка населення, зайнятого в сільському господарстві. Особливості соціально-економічної структури країн, що розвиваються пов'язані з багатокладністю економіки. Для країн, що розвиваються характерні бідність, перенаселення, високий рівень безробіття.

Внутрішня класифікація країн, що розвиваються залежить від рівня економічного розвитку, яка вимірюється показником ВВП на душу населення:

1) країни з високими доходами на душу населення, порівнянними з доходами в розвинених країнах (Катар, Кувейт);

2) країни з середніми показниками ВВП на душу населення (Лівія, Уругвай); 3) найбідніші країни світу (більшість країн тропічної Африки, Південної Азії і Океанії, ряд країн Латинської Америки).

2.3. Постіндустріальні тенденції розвитку країн світу

Сучасне людство дедалі більшою мірою втягується в процеси, що ведуть до зміни основ його життєдіяльності та життєустрою. Постіндустріальна епоха проявляється в тенденціях виникнення науково-технотронного типу виробництва, в інформатизації суспільства, розширення комунікаційного простору, розвитку новітніх технологій та ін. Її бурхливий розвиток відбувся з появою глобальних інформаційних мереж, нових засобів телекомунікації. Цей процес отримав назву *інформаційної революції* та став основою переходу людства на постіндустріальну стадію свого розвитку.

Криза індустріальної епохи, в першу чергу, обумовлена тим, що розвиток надпотужної техніки і технологій в повній мірі не було збалансовано з енергетичними і природними ресурсами Землі. В кінці ХХ століття людство усвідомило, що запаси органічних видів палива, життєво важливих корисних копалин і екологічних ресурсів планети не безмежні і продовження попередніх тенденцій розвитку вже через кілька десятиліть безальтернативно призведе до колапсу. Пошук нової парадигми влаштування світу і став передумовою виникнення наступної фази розвитку людства, пов'язаної з появою інформаційного суспільства та його найбільш досконалої форми - суспільства знань.

З другої половини ХХ століття людство вступає в нову епоху, що спирається на прискорений розвиток техніки і технології. Традиційний тип господарювання наповнюється новим змістом, адекватним епосі науково-технічної та інформаційної революції. Змінюються параметри, структура і функціональні взаємозв'язки економічних систем, відбуваються зрушення в організації і взаємодіях соціальних структур, іншим стає характер взаємовідносин у суспільстві, змінюються стереотипи масової та індивідуальної свідомості. Поступово здійснюється перехід до суспільства принципово нового типу, яке більшість дослідників називають постіндустріальним, або інформаційним.

На початку 80-х років з настанням епохи інформаційної революції суспільство вступає в інформаційну фазу постіндустріальної стадії розвитку. Розвиток науково-технічної революції викликає глибокі якісні перетворення в структурі продуктивних сил, якісним чином міняються характер і зміст праці, умови і чинники вискоєфективної економічної діяльності. Роль інтелектуального фактору в виробництві постійно зростає.

Назва «постіндустріальне суспільство» пов'язане з протиставленням даного типу суспільства доіндустріальному та індустріальному. Ідеї постіндустріального суспільства одним з перших починає теоретично обґрунтовувати в своїх роботах американський соціолог і футурист О. Тоффлер.

Пізніше на основі розвитку ідей постіндустріального суспільства дослідники ввели поняття «інформаційне суспільство». Цей термін був введений в науковий обіг на початку 60-х років одночасно в США і в Японії Ф. Махлупом і Т. Умесао, що поклало початок теорії, розвинутої такими відомими авторами як М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Катц і ін. Основна ідея обґрунтування цього суспільства, заснованого на виробництві, розповсюдженні та споживанні інформації, полягає в тому, що завдяки інформаційній революції суспільство зможе вирішити безліч економічних і соціальних проблем.

Описуючи економіку нового типу, іспанська соціолог М. Кастельс висуває дві її основні характеристики: «інформаціональна» і «глобальна». Інформаціональна - так як продуктивність і конкурентоспроможність факторів і агентів в цій економіці залежать в першу чергу від їх здатності генерувати, обробляти і ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях. Глобальна - тому що основні види економічної діяльності, такі, як виробництво, споживання і циркуляція товарів і послуг, а також їх складові (капітал, праця, сировина, управління, інформація, технологія, ринки) організуються в глобальному масштабі, безпосередньо або з використанням розгалуженої мережі, що зв'язує економічних агентів. І тому, що в нових історичних умовах досягнення певного рівня продуктивності і існування конкуренції можливо лише всередині глобальної взаємозалежної мережі.

«Постіндустріальне суспільство» або «інформаційне суспільство» - це найбільш розповсюджені у різних представників світової наукової думки характеристики нового типу суспільства, але вони далеко не вичерпні. Економісти, соціологи і футурологи використовують цілий ряд визначень: «цифрова економіка» ([Н. Негропonte](#)), «постцивілізація» (К. Боулдінг),

«технотроне суспільство» (З. Бжезинський), «постекономічне суспільство» (А. Віннер), «постринкова ера» (Дж. Ріфкін) тощо.

Можна виділити кілька її основних ознак нової епохи:

- економіка переходить від переважно речового виробництва до переважного створення нематеріальних цінностей - інформації, знань;
- клас професіоналів і фахівців, що займаються переважно розумовою працею, перетворюється в наймасовішу групу зайнятих;
- колосально збільшуються як витрати на придбання інформації, так і доходи від її виробництва і розповсюдження;
- нововведення, відображені в мінливих взаєминах між наукою і технологією, все більшою мірою залежать від успіхів в області теоретичного знання;
- інтелектуальні інститути, пов'язані з кодифікацією теоретичного знання, все в більшій і більшій мірі перетворюються в провідні інститути суспільства;
- конкурентоздатність країн визначається пріоритетами знань, інновацій та інформації.

Основна ознака постіндустріальної економіки полягає в тому, що на зміну першості матеріальних благ приходить першість інформаційних благ. Інформація одночасно бере участь у виробництві матеріальних благ і в соціальному житті людини. У міру формування основ постіндустріального суспільства інформація стає основним виробничим ресурсом, а знання, всвою чергу, призводить до зростання потреби в освіті та підвищенні її значення в суспільстві, а здатності людини перетворюються в найважливіше надбання суспільства. Прогрес постіндустріального суспільства неможливий без максимальної мобілізації творчих сил людини.

Кардинальні зміни в техніко-технологічному базисі виробництва вимагають адекватної зміни в професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили. Виникають нові сфери прикладання праці, нові види зайнятості, нові професії. Ефективне функціонування економіки все більше і більше залежить від того, як використовуються основні ресурси і фактори виробництва, від того, наскільки гармонійні трудові відносини, наскільки працівники морально і матеріально зацікавлені в досягненні високих кінцевих результатів. Загальний рівень освіти працівника, його кваліфікаційна підготовка стають вирішальним фактором економічного зростання.

Головні резерви прогресу цивілізації на сучасному етапі знаходяться не на шляхах подальшої технізації та індустріалізації (як це було раніше), а на шляхах інтелектуалізації суспільства, розвитку масового кумулятивно спрямованої творчості, інформатизації громадських систем. На

постіндустріальному етапі розвиток базується на інноваційних підвалинах. Порівняльні переваги національних економік меншою мірою визначаються багатством природних ресурсів або дешевою робочою силою і все більше - конкурентним застосуванням знань і науковими інноваціями.

Інноваційна економіка - це економіка країн, в яких більшість організацій займаються інноваційною діяльністю (виробництвом і використанням інноваційної продукції), а інноваційна продукція перевищує половину загальної продукції або близька до неї. Це характеристика галузей і підприємств з високими технологіями і високою продуктивністю праці. Інноваційна економіка в цілому - це економіка, здатна ефективно використовувати будь-які корисні для суспільства інновації (патенти, ліцензії, ноу-хау, запозичені і власні нові технології і т.д.). Інноваційна економіка - це і загальна інноваційна система (інфраструктура) в державі, яка сприяє реалізації ідей вчених на практиці і втілення їх в інноваційних продуктах.

Інноваційна економіка - це і економіка, здатна накопичувати, примножувати позитивний творчий людський капітал, і перешкоджати накопиченню негативної, руйнівної його складової. Акцент у цій економічній концепції робиться на інноваціях як провідному факторі соціально-економічного розвитку.

Інформаційну економіку більшість дослідників вважають сучасною стадією розвитку цивілізації, яка характеризується переважною роллю інформаційних ресурсів та інформаційних продуктів. Інформаційна економіка - економіка, в якій велика частина ВВП забезпечується діяльністю з виробництва, обробки, зберігання і розповсюдження інформації і знань, і більше половини зайнятих бере участь в цій діяльності. У цій економічній моделі визначальна роль належить інформаційному обміну. До її визначальних характеристик відносяться: зростання соціальної та економічної значущості інформації в житті людей; перетворення інформації на економічний ресурс (вона продається і купується, операції з нею приносять прибутки або збитки); розширення інвестицій в інформаційне середовище, в якому формуються потоки інновацій; володіння релевантною інформацією забезпечує переваги, що легко трансформуються в економічні, соціальні або політичні.

Інформація стає фундаментальною загальнонауковою категорією, провідним виробничим фактором і основою функціонування системи нового типу. Однак, сама по собі інформація безособова і, отже, не може бути кінцевою метою соціально-економічного прогресу людської цивілізації. Таку функцію можуть виконувати лише знання, невіддільні від їх носія - людини.

Термін «**економіка знань**» (або «економіка, що базується на знаннях») ввів в обіг Фріц Махлуп в 1962 році, розуміючи під ним просто сектор економіки. Зараз цей термін використовується для визначення типу економіки, де знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань стає джерелом зростання. Економіка знань - економіка, де основними факторами розвитку є знання і людський капітал. Процес розвитку такої економіки укладений в підвищенні якості людського капіталу, в підвищенні якості життя, у виробництві знань високих технологій, інновацій і високоякісних послуг. Знання стають найважливішим фактором суспільного розвитку. Для розвинених країн темпи базового довгострокового зростання економіки залежать від підтримки і розширення глобальної бази знань, що стали можливими в умовах постіндустріального суспільства. Сьогодні ці країни розбудовують свої економіки, що базуються на знаннях, створюючи мільйони робочих місць, пов'язаних з використанням новітніх знань по групах несподівано відкритих нових напрямів.

Процес глобалізації прискорює постіндустріальні тенденції розвитку. Суспільний прогрес сьогодні визначається насамперед процесом накопичення знань, що в результаті забезпечує накопичення суспільного капіталу. У розвинених країнах обсяги капіталовкладень в нематеріальні активи, що формують національні бази знань, зокрема в професійну підготовку кадрів, наукові дослідження, патентування та ліцензування, програмне забезпечення для обчислювальних систем, маркетинг, дорівнюють капіталовкладенням в основні фонди, а інколи й перевищують.

Прискорення соціальних і економічних процесів під впливом глобальних та постіндустріальних тенденцій спонукає уряди швидше реагувати на зміни, що відбуваються, створювати все більш ефективні і гнучкі механізми управління суспільним життям.

Запитання для перевірки рівня засвоєння знань:

- 1. Охарактеризуйте процес формування світового господарства.*
- 2. Назвіть основні етапи еволюції сучасної світової економіки.*
- 3. Розкрийте сутність поняття «повний світ».*
- 4. Перелічить основних суб'єктів міжнародної економіки. Який з суб'єктів світової економіки, на вашу думку, відіграє головну роль на сучасному етапі його розвитку?*
- 5. Розкрийте сутність поняття «міжнародні економічні відносини».*
- 6. Перелічить основні форми міжнародних економічних відносин. Охарактеризуйте одну з них.*
- 7. Охарактеризуйте сучасний етап розвитку світового господарства.*

8. *В чому полягає сутність та відмінність процесів інтернаціоналізації та транснаціоналізації?*
9. *Назвіть сучасні визначальні тенденції розвитку світового господарства.*
10. *Які існують підходи до класифікації країн?*
11. *Назвіть головні критерії віднесення до групи економічно розвинених країн?*
12. *Надайте характеристику країн з перехідною економікою.*
13. *Назвіть головні характеристики групи країн, що розвиваються.*
14. *Охарактеризуйте постіндустріальні тенденції розвитку світового господарства.*
15. *В чому полягає відмінність концепцій інформаційної економіки та економіки знань?*